

10 ETNISCHE (NON)IDENTIFICATIES IN TEAMSPORTLOOPBANEN: EEN BIOGRAFISCH PERSPECTIEF

10 ETNISCHE (NON)IDENTIFICATIES IN TEAMSPORTLOOPBANEN: EEN BIOGRAFISCH PERSPECTIEF¹

Agnes Elling (W.J.H. Mulier Instituut) en
Jacco van Sterkenburg (Universiteit Utrecht)

Samenvatting

In deze bijdrage staan etnisch-gerelateerde keuzes en identificaties in teamsportloopbanen centraal.

Vanuit een biografisch perspectief wordt ingezoomd op twee mannelijke topsportloopbanen van een 'witte basketballer' en een 'zwarte voetballer'. Hierbij komen achtergronden, keuzes en veranderingen in de sportloopbaan en levensloop in relatie tot etniciteit en 'raciale' betekenisgeving aan de orde. Het blijkt dat sporters veelal complexe en meervoudige sociale identificaties hebben die gedurende hun sportloopbaan en levensloop veranderen onder invloed van verschillende factoren, zoals prestaties, waardering, vertrouwen, de samenstelling van en omgangsnormen in het team en de levensfase. De (professionele) wedstrijd sport is een plek waar zowel allochtonen als autochtonen respect en waardering zoeken en waar door gezamenlijk presteren etnische verschillen (tijdelijk) overbrugd kunnen worden. Niettemin lijkt prestatieve teamsport niet fundamenteel bij te dragen tot vermindering van maatschappelijke ongelijkheid op basis van etniciteit.

10.1 Inleiding

Aan sport en vooral aan teamsport in verenigingsverband wordt een belangrijke bijdrage toegeschreven als het gaat om het vergroten en versterken van sociaal kapitaal, sociale binding en integratie in multiculturele samenlevingen (Breedveld, 2003; Elling & De Knop, 2001; Janssens & Verweel, 2005; Van der Meulen & Ultee, 2005; Putnam, 2000). Deze elkaar deels overlappende termen verwijzen naar sociale interacties tussen mensen en de invloed daarvan op individuele kansen en mogelijkheden in de samenleving (microniveau) en op het adequaat functioneren van organisaties en gemeenschappen (mesoniveau) en de samenleving als geheel (macroniveau).

In de afgelopen decennia is de keuzevrijheid van mensen minder dan in het verleden het geval was begrensd door structurele en culturele beperkingen op basis van sociale statusposities zoals leeftijd, sekse en sociaal-economische klasse (vgl. Beck & Beck-Gersheim, 2002). Maar in multiculturele samenlevingen zoals Nederland worden keuzevrijheden tegenwoordig wel sterker beïnvloed door etniciteit. Hoewel de handelingsvrijheid van mensen, ook in de sport, is toegenomen, worden keuzes altijd beïnvloed door contextspecifieke structurele en culturele mogelijkheden en beperkingen, zoals het organisatorische aanbod en de sociale imago's van sporten (Coakley, 2007; Messner, 1990; Shogan, 1999; Stempel, 2005). Vooral teamsporten zoals voetbal vormen fascinerende sociale arena's waarin diverse aspecten van sociale binding en onderscheiding beleefd en geuit worden. Zeker in het mannenvoetbal treedt etnische menging op alle spelniveaus op en veel mensen identificeren zich op basis van onder andere etniciteit, huidskleur ('ras') en nationaliteit met bepaalde voetballers, speelstijlen en clubs (Cronin & Mayal, 2000; Janssens & Elling, 2005).

In dit hoofdstuk gaan we in op diverse aspecten van etnische identificatie, binding en onderscheiding onder prestatieve teamsporters. Daarbij benadrukken we vooral het contextuele, meervoudige en dynamische karakter. Mensen hebben meer sociale identiteiten, waarbij afhankelijk van tijd en plaats bepaalde affectieve bindingen meer of minder op de voorgrond kunnen treden. Om meer inzicht te krijgen in het complexe en dynamische karakter waarmee mensen zich met hun eigen etniciteit identificeren (etnische identificatie), ligt een biografisch levensloopperspectief het meest voor de hand (Giele & Elder, 1998). Het bestuderen van de individuele levensloop is volgens ons de meest geschikte methode om de identiteiten te onderzoeken die voor mensen in verschillende levensfasen op de voorgrond treden. De centrale vraagstelling van deze bijdrage formuleren wij als volgt: In hoeverre zijn de keuzes die prestatieve teamsporters maken in hun sportloopbaan en de mate waarin zij zich ergens (niet) 'thuis' voelen gerelateerd aan etniciteit en andere (veranderende) sociale identificaties? We beginnen met een korte uiteenzetting van het theoretisch perspectief, waarbij we onder andere ingaan op de constructivistische en biografische benadering die we hanteren, op interacterende sociale identiteiten en de veelal onbenoemde 'witte' of 'autochtone' identificaties en betekenisgeving. Daarna schetsen we de sportbiografieën van twee mannelijke teamsporters: een 'witte' ex-profbasketballer en een 'zwarte' voetballer die z'n profsportambities niet heeft kunnen realiseren. We bediscussiëren de hieruit naar voren komende etnisch-geladen keuzes in relatie tot de literatuur en interviewdata van zeven andere prestatieve basketballers en voetballers en sluiten af met enkele concluderende opmerkingen.

10.2 Etnisch-rationale keuzes en identificaties: een constructivistische benadering

Wij vatten de door mensen gearticuleerde levensloop- en sportloopbaankeuzes, ervaringen en gevoelens op als constructieve handelingen (Holstein & Gubrium, 2000). We onderkennen enerzijds dat individuele betekenisgeving gebaseerd is op reële ervaringen. Anderzijds gaan we ervan uit dat mensen hun eigen werkelijkheid construeren aan de hand van representaties van daadwerkelijke handelingen, waarnemingen en

waarderingen. Ook dominante vertogen en specifieke contexten beïnvloeden de wijze waarop reële ervaringen gecommuniceerd worden.² Waarschijnlijk presenteert een Surinaamse profvoetballer zich bijvoorbeeld op verschillende manieren tegenover een journalist, z'n trainer en z'n partner, waarbij mogelijk ook de etnische achtergrond van deze personen van invloed is op wat en hoe hij iets vertelt. Er is kortom sprake van dialogische zelfrepresentaties (Buitelaar, 2002). Een biografische levensloopbenadering suggereert het analyseren en interpreteren van verschillende gebeurtenissen, keuzes en ervaringen tot een logisch geheel in relatie tot de sociale en tijd-ruimtelijke context en de ontwikkelingen daarin. De ervaringen en prestaties van mensen en de reacties daarop van personen in en buiten de sport zijn van belang voor de wijze waarop mensen betekenis geven aan (takken van) sport, en sociale netwerken daarbinnen, en zich al dan niet 'thuis' voelen. Ook etniciteit vatten wij niet zozeer op als een individueel 'kenmerk' dat op basis van een bepaalde definitie kan worden toegewezen³, maar vooral ook als een sociale constructie die weerspiegeld wordt in maatschappelijke structuren, vertogen, handelingspraktijken en individuele ervaringen. Etniciteit verwijst daarbij naar betekenisgeving op basis van o.a. huidskleur, land van herkomst, taal, religie en cultuur (Wekker, 2004, zie ook Carrington & McDonald, 2001; Coakley, 2007).

Meerduidige en dynamische statusposities

In interactie met etniciteit structureren ook andere statusgerelateerde identiteiten zoals sekse, sociale klasse en seksuele voorkeur dagelijkse handelingen, sociale interacties en identificaties (Anthias, 2001; Hall, 1991; Wekker, 2004). Afhankelijk van de context treden (identificaties met) bepaalde sociale statusposities meer aan de oppervlakte dan andere en dit kan veranderen gedurende de levensloop. Sociale identificaties, waaronder etnische, krijgen steeds opnieuw betekenis door dagelijkse interacties en ervaringen. Behalve door mediaberichtgeving, wordt een Marokkaanse jongen die opgroeit in een 'zwarte' omgeving (buurt, school), mogelijk pas daadwerkelijk geconfronteerd met z'n etnische 'anders-zijn' wanneer hij in een overwegend autochtoon voetbalteam gaat spelen.

Over het algemeen identificeren talentvolle sporters zich in de sport vooral met elkaar als sporters - basketballers of voetballers - ongeacht eventuele sociale verschillen. Zowel allochtone als autochtone prestatiegerichte sporters kiezen in de bloei van hun carrière dan ook veelal voor die clubs en trainers, waarbij ze het beste kunnen presteren (Elling & De Knop, 2001). Wanneer sporters over hun sportieve

hoogtepunt heen zijn, kiezen ze regelmatig voor zogenoemde 'vriendenteams', die over het algemeen sociaal homogener zijn. De keuze van autochtonen

Over het algemeen identificeren talentvolle sporters zich in de sport vooral met elkaar als sporters - basketballers of voetballers - ongeacht eventuele sociale verschillen

voor een (vrijwel) volledig 'wit' team is daarbij veelal min of meer vanzelfsprekend. De zoektocht van allochtonen naar een vriendenteam gaat over het algemeen gepaard met etnische identificaties, waardoor ze bijvoorbeeld kiezen voor een overwegend Surinaams of Turks team, omdat ze zich daar het meest 'thuis' voelen (Carrington & McDonald, 2001; Elling & De Knop, 2001). Behalve een soort 'veilige haven' bieden sportverenigingen voor etnische minderheden ook sportoverstijgende betekenissen (Janssens & Elling, 2005) en kunnen ze worden gezien als plaatsen van culturele weerstand ('*Black space*', Carrington, 1998). In etnisch-categorale clubs kunnen etnische minderheden hun etnische identiteit op een meer vanzelfsprekende manier (be)leven, zonder zich bewust te zijn van de 'witte, autochtone blik' die hen als 'de allochtone ander' beoordeelt. Door veel autochtonen worden allochtonenverenigingen echter geproblematiseerd, omdat het zou bijdragen tot etnische segregatie. Daarbij blijft de eigen (witte, autochtoon Nederlandse) etniciteit en de daarmee gepaard gaande sportkeuzes en identificaties over het algemeen onzichtbaar.

Onzichtbare autochtone identificaties

In navolging van anderen stellen Carrington (1998) en Long & Hylton (2002) ten aanzien van de Britse sportcontext dat 'witte' autochtonen alleen 'de ander' etnisch labelen, maar niet zichzelf:

'The 'black' is the other, the peripheral, while the white commands the centre (...) Other people are raced, we are just people (Dyer, 1997)' (Long & Hylton, 2002: 90).

Niet alleen hebben 'zwarte' mensen ook (stereotype) beelden over 'witte' mensen, maar veelal internaliseren ze ook ten dele de maatschappelijk dominante beeldvorming over hun eigen groep; dat 'zwart' minderwaardig is ten opzichte van 'wit' (Hooks, 1995). Long & Hylton (2002) vonden dat witte én zwarte sporters meer moeite hadden om typisch witte karakteristieken helder te omschrijven dan kenmerken van Afro-Caribiërs of Aziaten.

In de meeste 'reguliere' sociale praktijken, bevinden autochtonen zich in relatie tot etniciteit in een vanzelfsprekende 'ideale subjectpositie' (Hall, 1991). Dit betekent dat de (ongeschreven) regels en omgangs(v/n)ormen in sportorganisaties en de sportberichtgeving aansluiten bij en impliciet gericht zijn op de voorkeuren, normen en interpretatiekaders van een (mannelijk) autochtoon publiek (Elling, 2002). Hoewel steeds meer autochtone Nederlanders via de buurt, het werk of de vrije tijd in contact treden met allochtone Nederlanders, beschikken ze meestal over de discursieve macht om het heersende vertoog over etniciteit te bepalen, op basis waarvan zij zelf worden ingesloten (als het 'wij') en niet etnisch-raciaal benoemd worden (Long & Hylton, 2002). Omdat alleen allochtonen gezien worden als personen met een bepaalde raciale of etnische achtergrond, zijn etnische identificaties van witte mensen veelal impliciet en verborgen. Deze algemene verschillen in etnisch-raciale statusposities tussen allochtonen en autochtonen zijn echter nooit volledig en veranderlijk. Een autochtone vrouw die lid wordt van een softbalteam met verder allemaal 'zwarte' Antillianen kan aanvankelijk als 'de ander' gezien worden, maar zich gaandeweg ook steeds meer opgenomen voelen. Mede onder invloed van de gecommercialiseerde en geglobaliseerde sportmedia vinden bovendien etnische cross-over identificaties plaats, waarbij ook autochtone sporters zich kunnen identificeren met allochtone sporters. In een onderzoek naar sporthelden onder Nederlandse jongeren in 1999 werd de Amerikaanse zwarte basketballer Michael Jordan het vaakst gekozen en bleek de zwarte voetballer Edgar Davids vooral een held voor witte jongeren (Elling, 2002).

Messner (1990) stelt dat de meeste jongens ongeacht sociaal-economische en etnische achtergrond (team) sport als een middel beschouwen om hun mannelijkheid te bevestigen. Toch kiezen (witte) talentvolle mannelijke sporters met een midden of hogere sociaal-economische klasse achtergrond uiteindelijk vaak voor bevestiging via andere institutionele contexten. In hun omgeving zijn inkomen en opleiding belangrijke waarden en ze zijn zich veelal bewust van de relatief geringe kansen om in de sport te slagen. Allochtonen hebben in vergelijking tot autochtone burgers minder mogelijkheden om (mannelijke) status te verkrijgen via de reguliere weg van een maatschappelijke carrière. Voor zwarte mannelijke migranten fungeert de sport – en vooral sporten die professioneel kunnen worden beoefend zoals voetbal en vechtsporten in Nederland – daarom in sterkere mate ter bevestiging en versterking van de eigen, zwarte mannelijkheid (Messner, 1990). Als traditioneel hyper-mannelijk domein biedt de sport hen mogelijkheden hun 'ondergeschikte' allochtone mannelijke identiteit op legitieme wijze te reconstrueren.

'Sports can therefore be seen at one level as a transgressive liminal space where Black men can attempt, quite legitimately, to reimpose their subordinated masculine identity through the symbolic and sometimes literal 'beating' of the other, that is the White man' (Carrington, 1998: 280).

In relatie tot dominante machtsverhoudingen en de daaraan gekoppelde vertogen over etniciteit is er continu sprake van enerzijds uitdaging en weerstand, anderzijds van reflectie en incorporatie (Butch, 2001). Alternatieve, etnisch-specifieke omgangs(v/n)ormen en houdingen (Majors, 1990) en etnische vrijplaatsen (Carrington, 1998) staan vrijwel altijd in interactie met en worden beïnvloed door heersende

vertogen, handelingsnormen en reguliere instituties (zie ook Carrington & McDonald, 2001). Zo is de zwarte voetbalvariant panna inmiddels in reguliere toernooien geïntegreerd en door witte instituties overgenomen (Janssens & Elling, 2005).

Retrospectieve topsportbiografieën

Terwijl alle individuele topsportloopbanen uniek zijn, zijn er veelal ook vergelijkbare fasen te onderscheiden. In deze 'normaalcurve' van topsportcarrières is er meestal een vroege introductiefase tussen de 6 en 10 jaar (MacPhail & Kirk, 2006). Deze wordt gevolgd door interacterende processen van toenemende betrokkenheid bij en opname in de '*greedy institute*' van de topsport, waarbij een topsportcarrière en -identiteit gepaard gaat met grote tijdsinvesteringen, disciplineren, voldoen aan verplichtingen en 'leefregels' en sociale 'sluiting' (Bette et al., 2002; Stevenson, 1999). Op een leeftijd tussen de 30 en 40 gaan de meeste topsporters 'met pensioen': ze bouwen langzaam af en kiezen vaak voor een meer recreatieve sportinvulling, waarbij ze de aandacht verleggen naar andere sociale sferen (maatschappelijke loopbaan⁴, gezin). Omdat mensen meestal pas na afloop van een bepaalde periode op enigszins reflexieve wijze kunnen terugkijken (maar ook dan vanzelfsprekend vanuit de specifieke ervaringen die hun perspectief kleuren), hebben we gekozen om sporters te interviewen na afloop van hun actieve carrière op topniveau. Een biografisch levensloopperspectief verschaft naar ons idee het meeste inzicht in de keuzes die allochtonen en autochtonen in hun sportloopbaan maken, de overwegingen die daar aan ten grondslag liggen, hun ervaringen en gevoelens en de sociale betekenissen die ze daaraan geven (Holstein & Gubrim, 2000). In individuele gesprekken kan worden doorgevraagd naar het hoe en waarom van genoemde keuzes en de daaraan verbonden sociale betekenissen en etnische (non)identificaties.

Voor een uitgebreidere biografische analyse zijn de sportloopbanen van twee mannelijke teamsporters geselecteerd die op (inter)nationaal niveau acteerden: een 34-jarige voetballer met een Caribische

achtergrond (Arnold) en een autochtone basketballer van 36 jaar (Gerard). Enerzijds zijn hun sportloopbanen natuurlijk uniek, maar anderzijds bieden ze ook inzicht in algemener optredende sportloopbaankeuzes en etnische en andersoortige sociale (non)identificaties. De al dan niet bewuste of vrijwillige keuzes die ze maakten in hun sportloopbaan en aspecten van binding en onderscheiding die ze daarbij hebben ervaren, worden geanalyseerd op etnische subteksten: in hoeverre zijn bepaalde aspecten en betekenissen beïnvloed door de etnische achtergrond van betrokkenen en hun omgeving? In de discussie worden deze persoonlijk verhalen ook gerelateerd aan de resultaten van interviews met zeven andere prestatiegerichte mannelijke en vrouwelijke (ex)voetballers en basketballers: de allochtone Achmed (32 jr.), Susan (34 jr.) en Steven (37 jr.) en de autochtone Ellen (34 jr.), Richard (34 jr.), Cindy (41 jr.) en Peter (44 jr.).

In de semi-open interviews kwamen vragen rondom sportsocialisatie(f)actoren, (veranderende) motieven en betekenissen, stimulansen en belemmeringen en de sociale samenstelling en binding aan de orde. Wanneer, waar en waarom voelden de sporters zich ergens het meest/minst thuis?

De interviews met de betreffende sporters namen één tot anderhalf uur in beslag, zijn opgenomen op band, volledig getranscribeerd en geanalyseerd met behulp van het kwalitatieve analyseprogramma Atlas. Alle relevante tekstfragmenten zijn gecodeerd door middel van concepten afkomstig uit de fragmenten zelf en de literatuur. In deze analyse staat centraal in hoeverre keuzes en (dis)identificaties mogelijk etnisch 'gekleurd' zijn, oftewel interpretatieve betekenislagen (subteksten) bevatten, die gerelateerd zijn aan etniciteit. In de discussie worden de twee hoofdinterviews zowel afzonderlijk als in relatie tot elkaar en de ander interviews geïnterpreteerd.

10.3 Twee sportloopbanen in biografisch perspectief

Arnold: een 'zwarte' voetballer

'Ik heb voor iedereen respect als ze normaal tegen mij doen (...) Ik heb geleerd dat je loopbaan toch wel belangrijk is voor je eigen toekomst.'

Arnold begon als kind met straatvoetbal samen met buurtkinderen. Op z'n 6de wordt hij lid van de dichtstbijzijnde club, waar ook veel, voornamelijk autochtone, klasgenootjes op zitten. Z'n beide ouders werken en z'n vader is actief als wedstrijdbowler. Hoewel z'n moeder via een sportbeurs naar Nederland kwam, is zij hier gaan werken en heeft zij uiteindelijk nooit meer gesport. Arnold valt op en wordt vrij snel door scouts van verschillende clubs benaderd. Z'n ouders kiezen voor een geschikte vereniging en al vrij snel stapt hij over naar een op nog hoger niveau acterende club. Voetbal is z'n lust en z'n leven: 'Ik stond met een bal op en ging er mee naar bed'. Hij komt voor zowel zaal- als veldvoetbal in de Noord-Hollandse selectie en wil dan graag profvoetballer worden. Zijn ouders ondersteunen hem, maar blijven ook 'met beide benen op de grond':

'(...) huiswerk en school ging voor (...) Als het niet goed ging [op school] moest ik eerst zorgen dat dat weer in orde was en pas dan mocht ik weer een paar keer per week trainen (...) Ik heb ook veel vrienden die de verkeerde insteek hebben genomen, omdat vader en moeder het hun kind gunden. En her en der merkte je dat kinderen begonnen te ontspreken.'

Via de tennisleraar van zijn vader komt Arnold in een speciale topsportklas terecht. Ook komt hij veel over de vloer bij een autochtone vriend, wiens ouders journalisten zijn en hem helpen met zijn Nederlands. De binding met medespelers en clubs in de prestatieve periode is - achteraf gezien - niet groot, vanwege de

sterke onderlinge concurrentie: '(...) je [bent] individueel bezig en erop gefocust dat je wilt voetballen de komende wedstrijd.' Behalve ondersteuning in z'n voetbalcarrière door ouders en school zijn ook de privileges en erkenning die gepaard gaan met z'n sporttalentstatus stimulerend.

'Je krijgt kleren van de sponsor en gaat er mee uit eten (...) je werd eigenlijk op een voetstuk geplaatst. Het gaf op zich wel een kick. Als je opeens niet meer bij die groep hoort, is dat best een bittere pil.'

Uiteindelijk redt hij het niet om z'n droom als profvoetballer te verwezenlijken. Een van de trainers heeft geen vertrouwen in hem en hij wordt uit de jeugdselectie van de profclub gezet. In de periode daarvoor probeert hij nog wel via fitness 'meer massa te kweken', omdat hij fysiek achterblijft bij leeftijdsgenoten. Ook tracht hij zijn profsportkansen te vergroten door via vrienden in de wedstrijdgroep van kickboksen te komen, maar dat blijkt niet zijn sport. Het is een moeilijke periode voor Arnold, 'ik liep best gefrustreerd rond en was in mezelf gekeerd', maar mede door zijn ouders en goede schoolprestaties (havo), weet hij de teleurstelling te verwerken.

Hij gaat weer hoofdklasse spelen bij zijn oude club en hoopt op die manier eventueel alsnog te kunnen overstappen naar het betaald voetbal. Na het behalen van zijn havo-diploma gaat hij werken, omdat hij inmiddels een vriendin heeft die zwanger raakt. Op aanraden van zijn moeder doet hij een avondopleiding doen en haalt zo zijn havo-diploma. Het is een drukke periode, waarin hij naast zijn werk veel moet studeren en ook nog op hoog niveau speelt en in de zaal zelfs nog een tijdje voor het Nederlands team uitkomt. Hij heeft dan ook weinig tijd voor zijn vrouw en kinderen: 'Ik was heel vaak weg.'

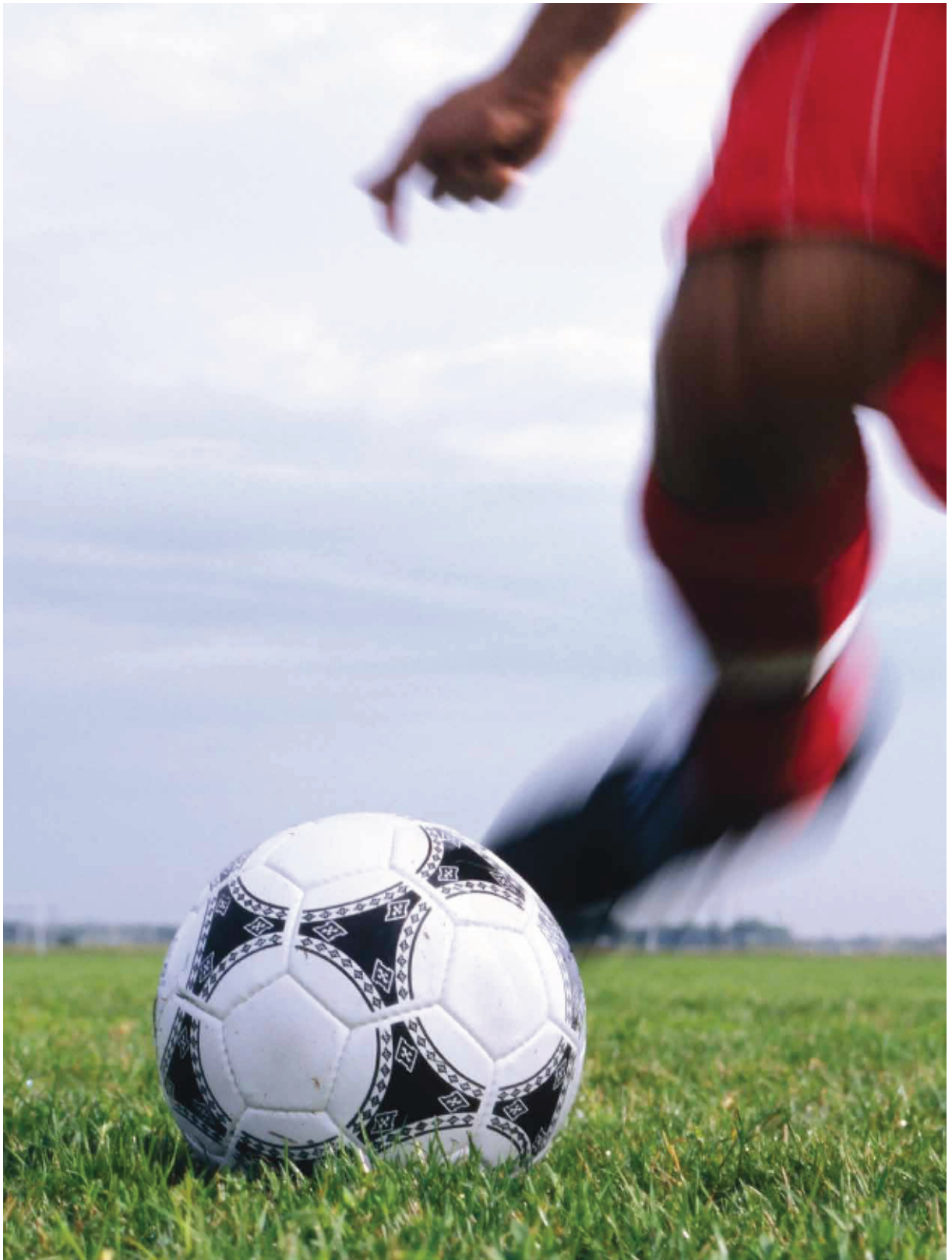
Dat hij op jonge leeftijd vader is, vinden zijn allochtone medespelers en vrienden 'heel normaal', in tegenstelling tot 'de Nederlanders'. Vanwege zijn huiselijke verantwoordelijkheden blijft hij niet lang hangen na trainingen of wedstrijden, maar zegt daar geen moeite mee gehad te hebben. Ten opzichte van z'n leeftijd- en teamgenoten vindt hij zichzelf vrij rustig en minder macho. Over de eventuele aanwezigheid van openlijke homo's in het topvoetbal zegt hij: 'Ik denk dat je dan afgebrand wordt.'

De meeste teams waar hij in speelde, kenden een etnisch gemengde samenstelling, met jongens met uiteenlopende achtergronden. Hij geeft enerzijds aan raakvlakken te hebben met de Surinaamse en Antilliaanse jongens, maar wanneer hem expliciet gevraagd wordt of hij meer toetrekt naar mensen van Caribische achtergrond, antwoordt hij ontkennend: 'Ik had geen voorkeur'. Wel stelt hij zich het meeste thuis te hebben gevoeld bij de jeugdclub waar sprake was van een Caribische gemeenschapsfeer en ook zijn eigen ouders regelmatig kwamen kijken:

'Het was een hechte gemeenschap, meer een familiegemeenschap. Mijn ouders trokken wel meer naar de Antilliaanse en Surinaamse mensen toe.'

Van discriminatie heeft hij geen last, stelt hij, ook al worden er wel dingen gezegd – 'allemaal standaarduitdrukkingen' – tijdens wedstrijden en toernooien. Hij zegt een 'dikke huid' te hebben en zich niet laat raken, terwijl hij tevens aangeeft de betreffende tegenspeler achteraf geen hand te geven. Momenteel is Arnold de oudste speler in zijn zaal- en veldteam en neemt met plezier de verantwoordelijkheid om andere jongens 'neer te zetten' en ze soms af te remmen, zodat ze minder tegen de scheidsrechter te keer gaan. Ze luisteren naar hem, omdat hij aanzien heeft. Hij voelt zich dan ook prima thuis in zijn 'voetballend kabinet'.

'Ik heb het voorrecht dat de buitenlandse jongens waar ik nu mee voetbal, hoog opgeleid zijn (...) Het hele team is een mooi gemêleerd gezelschap, we zijn allemaal mooi hoog opgeleid. Als wij de

discussie aan gaan met de scheidsrechter lullen we hem onder de tafel met net taalgebruik (...) De derde helft gaat ook heel anders dan die van zondag 1, daar voetballen veel jongens uit de bouw (...) Het zijn meer jongens van het voetbal kijken met chips en bier, de voeten op tafel ze laten af en toe een scheet of boer. Ik voetbal meer met jongens van het leven: zakenreis, op stap met de vriendin, op vakantie, die hebben kinderen, ook een stukje cultuur. (I: dit past beter bij jou?) Nu ik 34 ben past dit beter bij mij, ja.'

Vanaf z'n 30ste geeft hij zelf ook training aan de jeugd en kent daardoor nog meer mensen. Als trainer gebruikt Arnold zijn kennis over verschillende culturele omgangs(n/v)ormen: 'je kunt Surinaamse kinderen het best in gebiedende wijs enkelvoud aanspreken, dan krijg je ook respect', terwijl je dat bij Turkse en Marokkaanse jongens 'wat moet afzwakken'. Arnold heeft het laatste jaar diverse blessures gehad en is naar eigen zeggen rustiger geworden. Ten tijde van z'n scheiding enkele jaren geleden was voetbal weer extra belangrijk om z'n frustraties kwijt te kunnen. Zijn twee kinderen van 5 en 7 jaar zijn in het weekend bij hem en hij neemt ze dan ook mee naar de wedstrijden. In de nabije toekomst wil Arnold lager gaan spelen, z'n trainersdiploma's halen en senioren gaan trainen. Zowel in als buiten de sport – naast zijn baan als ambtenaar heeft hij een eigen bedrijfje – blijft het sleutelwoord volgens hemzelf 'presteren'.

Gerard: een 'witte' basketballer

Gerard speelde vroeger niet zoals zijn broers en andere jongens voetbal op straat, omdat het hem niet lag: 'ik kon het gewoon niet'. Wel zit hij kort op turnen en schaatst en fietst hij veel, totdat hij als puber van 15 in aanraking komt met basketbal en ontdekt dat hij aanleg heeft.

Hij wordt lid van een kleine club in Amsterdam-Noord, maar wordt al vrij snel benaderd door een grotere vereniging, waarvan het eerste herenteam eredivisie speelt. Hij komt terecht in een talentvolle en gemotiveerde juniorengroep met een ambitieuze coach, wat hem aanspreekt: 'ik wilde daar wel bijhoren'. Ze worden uiteindelijk Nederlands kampioen en net als Gerard stromen de meeste teamgenoten door naar een eredivisieteam en komen sommigen ook in het Nederlands team terecht. De overstap naar het eerste herenteam verloopt echter niet eenvoudig, want hij komt 'op het laatste stukje' van de bank terecht omdat de coach weinig vertrouwen in hem heeft. Wel krijgt hij 'respect' van de andere spelers. In dit team spelen behalve autochtone Nederlanders ook twee 'donkere Amerikaanse jongens', de limiet van buitenlandse spelers destijds.

Via zijn oude jeugdteamcoach krijgt Gerard aan het eind van dat seizoen echter wel een aanbieding om te spelen en studeren in Amerika, een mogelijkheid die hij met beide handen aangrijpt. Ondertussen had hij z'n havo-diploma gehaald en werkte hij bij een uitgeverij. Basketbal biedt hem de mogelijkheid om weg te gaan, 'dingen zien en beleven', maar hij streeft niet zozeer een profcarrière na. Wel van belang is het feit dat hij 'wat uit te zoeken had' betreffende zijn seksuele voorkeur: 'Ik was daar nog niet helemaal uit(...) Ja, misschien als ik naar Amerika ga dat het wel goed komt.'

Zijn verblijf in Amerika duurt uiteindelijk zes jaar. In de twee jaar dat hij met een beurs op een juniorcollege zit, weet hij zich zo in de kijker te spelen, dat hij verschillende aanbiedingen van universiteiten krijgt. De waardering voor zijn status als basketballer – 'dat betekent dat je een super hoog aanzien geniet' – speelt mee in de keuze te blijven:

'In Nederland was ik gewoon een lul. Dat ik Nederlands kampioen was geworden wist maar een klein aantal mensen (...) Toen ik in Amerika voor het eerst uit het vliegtuig stapte, vroegen een paar mensen me binnen een kwartier: 'hey, you play basketball, which school?' En meteen voel je een ongelooflijk respect.'

In het seksueel conservatieve Amerika en zeker binnen het *college* en *university* basketball is het thema homoseksualiteit taboe. Hij past zich aan, lacht om homograpjes en heeft ook een tijdje een vriendin. Hoewel zijn seksuele worsteling mogelijk van invloed is op de relatief beperkte sociale diepgang – ‘zo afbreekbaar’ – met teamgenoten, is het ook inherent aan het zappende topsportbestaan.

‘Als je professioneel speelt, dan zie je aan het begin van het seizoen wie er naast je staat(...) daar zitten aardige jongens tussen, maar ook religieuze fanaten, seksisten en criminelen.’

Tijdens zijn verblijf in Amerika speelt Gerard in teams met diverse ‘zwart-wit’ samenstellingen en wordt hij geconfronteerd met een sterk ‘raciaal bewustzijn’. Hij memoreert het moment dat hij niet bij de ‘witte’ maar bij de ‘zwarte’ spelers aan tafel schoof – ‘omdat daar een plek vrij was’ – en meteen te horen krijgt: ‘why you come and sit with the brothers’? Later speelt hij in een team waar hij en een ander de enige twee blanke spelers zijn, maar waar hij geen sterke ‘rassenscheiding’ ervaart. Dit laatste team verlaat hij snel omdat het verbonden is aan een erg christelijke universiteit met strenge regels. Z’n laatste twee jaar speelt hij elders en maakt z’n studie *business marketing* af.

Zelf heeft hij het basketbal naar eigen zeggen altijd gerelativeerd en nooit NBA-ambities gehad, zoals veel medespelers die ‘oogkleppen voor hadden en maar één doel hadden: professional worden’. Daarin zitten volgens hem grote individueel verschillen, maar is er op groepsbasis tevens een raciaal verschil, waarbij vooral zwarte spelers ‘een ongelooflijke drang hadden om te presteren, om succesvol te zijn, om geen gezichtsverlies te leiden naar zichzelf toe, naar hun familie hun achterban, vrienden.’

Gerard wil vooral genieten van de sport, maar weet dat hij uiteindelijk een maatschappelijke carrière zal kiezen. In Amerika is hij uitgekeken en het definitieve besef dat hij homo is, speelt mee in zijn besluit om terug te gaan naar Nederland. In de laatste maanden van zijn verblijf heeft hij een kortstondige relatie met een voormalig teamgenoot, met wie hij enkele jaren had gespeeld.

Na twee jaar in Nederland te hebben gespeeld en gewerkt, kiest hij voor een Belgische profclub en speelt hij vervolgens nog een jaar in Oostenrijk. In de tussentijd overlijdt zijn vader en dat is voor hem aanleiding om voor zijn overige familie en enkele oude basketbalvrienden ‘uit de kast’ te komen over z’n homoseksualiteit. Toch wil hij zijn sportieve vaardigheden en het plezier en de status die met het profbasketballen gepaard gaan, ten volle uitbuiten, ook al kost dat sociale offers: ‘het feit dat ik mezelf gewoon geen kans gaf om iemand te leren kennen.’

In vergelijking met Amerika en Nederland zijn de Belgische en Oostenrijkse teams beduidend minder etnisch gemengd dan hij gewend is: ‘Alsof die Belgische jongens voor het eerst donkere jongens zagen (...) Oostenrijk is heel erg blank.’ Ook heerst er een sterke heteroseksistische sfeer, waarin hij zich steeds minder thuis voelt: ‘Ik besepte dat ik sociale dingen ging missen. Dat ik niet met m’n teammates in de kleedkamer kon grappen over de mooie jongen die ik gezien had.’

Maar niet deze sociale *misfit* en de opkomende fysieke en motivatieproblemen, maar een ingrijpende persoonlijke gebeurtenis, vormt uiteindelijk de doorslag om een punt achter z’n profcarrière te zetten. Hoewel zijn contract in Oostenrijk nog een jaar doorloopt, besluit Gerard het laatste jaar met zijn tweelingbroer door te brengen die een hersentumor heeft. Hij krijgt een baan bij een internationaal sportmerk, gaat wonen in Amsterdam en basketballen in een homoteam, waarvan een oude, heteroseksuele, basketbalvriend van hem inmiddels al lid is geworden. Hij speelt daar weliswaar ver beneden z’n kunnen, maar vindt meer sociale aansluiting, wat voor hem bevrijdend voelt. Een hoogtepunt is de deelname aan de Gay Games in Amsterdam in 1998.

‘Ik heb het veel intenser beleefd dan al die toernooien die ik op hoog niveau en met het Nederlandse team heb gespeeld. Dat was allemaal mooi, maar hier was gewoon een extra dimensie. Helemaal

mezelf zijn en ook nog eens dat kunnen doen wat ik het liefst deed. Twee uitersten, van homo-zijn en sporten, die altijd elkaars tegenpolen zijn geweest in mijn carrière en die ik altijd afzijdig van elkaar hield, die kon ik eindelijk combineren.'

Het team valt uit elkaar en inmiddels speelt hij in een overwegend homoteam, waarmee hij ook competitie speelt, bij een studentenvereniging. Samen met z'n beste (basketbal)vriend is hij bovendien weer betrokken bij hun oude vereniging, om de jeugd te trainen: 'Ik voel wel een bepaalde binding, een soort sentiment. Ik ben daar op m'n 17de weggegaan, maar het is dezelfde hal en dezelfde geur (...).'

10.4 Discussie: etnische subteksten in sportloopbanen en identificaties

In de sportbiografieën van zowel Gerard, Arnold als de andere ondervraagde prestatieve teamsporters komen zowel de complexiteit en de ambiguïteit als het dynamische karakter van etnisch gekleurde keuzes en identificaties naar voren. Op verschillende manieren bevestigen de sporters dominante raciaal-etnische (beleids)vertogen en dagen deze gelijktijdig uit. Ze presenteren zichzelf bij voorkeur 'witter' vergeleken met (andere) 'zwarte' sporters.

Terwijl Arnold, zoals de meeste jongens ongeacht etnische achtergrond, op jonge leeftijd begint met voetballen op straat, kent Gerard een relatief late basketbalsocialisatie, voor een profsporter. Ze hebben talent en komen terecht in een stimulerende omgeving: een goed, ambitieus team met een fanatieke coach die hun waardering en vertrouwen schenkt. Hun persoonlijke en sociale achtergronden lijken in eerste instantie geen rol te spelen bij hun 'opname' in een sportief sociaal netwerk met bijbehorende verbondenheden, regels, omgangsnormen en verplichtingen (Bette, et al., 2002; Stevenson, 1999). Toch zijn de topsportkeuzes van Gerard en Arnold op diverse (paradoxe) wijzen etnisch gekleurd en tevens gerelateerd aan mannelijkheid,

opleiding en klasse, zoals ook Messner (1990) en Shogan (1999) hebben laten zien. Hoewel de identiteit van voetballer en basketballer of 'topsporter' in bepaalde perioden weliswaar dominant kan zijn, vindt (deels onbewust) ook continu onderhandeling plaats met andere persoonlijke en sociale identiteiten. Arnolds streven om profvoetballer te worden sluit aan bij de droom van veel jongens, vooral die uit lagere sociale klassen, waaronder veel etnische minderheden. Hij verwijst in het interview meerdere malen naar de goede opvoeding van zijn ouders, hun 'witte', middenklasse-status en netwerken (tennisvriend van zijn vader, de autochtone journalistenfamilie waar hij over de vloer komt) en de nadruk die ze legden op schoolprestaties. Hij presenteert zijn thuissituatie als uitzonderlijk ten opzichte van andere 'zwarte' leeftijdsgenoten, die het evenmin redden in de sport en uiteindelijk 'ontsporen'. Hij ondersteunt daarmee het dominante beeld dat allochtone ouders hun kinderen minder zouden stimuleren tot en ondersteunen bij schoolprestaties dan bij sportprestaties (vgl. Harris, 1994), terwijl zijn eigen achtergrond dit stereotype beeld tegelijkertijd nuanceert en uitdaagt. Gezien het feit dat voetballers, muzikanten en entertainers ongeveer de enige zichtbare voorbeelden vormen van maatschappelijk geslaagde 'zwarte' mannen in de samenleving, hebben niet alleen veel jongens, maar ook hun familieleden hun hoop gevestigd op een profcarrière, wat de hele familie aanzien oplevert (Messner, 1990). Ook Gerard onderkent de enorme gedrevenheid van veel zwarte sporters om in de NBA te spelen, terwijl hij tevens nuanceert door te wijzen op individuele verschillen. De eerste zwarte spelers uit Amerika in de Nederlandse competitie waar hij mee speelde waren eerder 'rustige familiejongens' en voldeden niet aan het dominante beeld van 'zwarte sportmannen' als 'snelle jongens' met een bepaalde

'attitude' (vgl. 'cool pose', Majors, 1990). De keuze van Arnold om op legitieme witte wijze, maatschappelijk te slagen door een gedegen opleiding te volgen verloopt extra moeizaam, omdat hij op jonge leeftijd vader wordt. Dit is meer congruent met een allochtone dan een autochtone levensloop, zoals hij zelf benadrukt, maar lijkt ook beïnvloed door sociale klasse. Arnolds dialogische zelfrepresentatie maakt hemzelf en zijn ouders 'witter' door hun maatschappelijk slagen als uitzondering te presenteren ten opzichte van de overige allochtone gemeenschap (vgl. Hooks, 1995). Een andere manier waarop allochtonen zichzelf witter maken, is door zichzelf als 'bounty' te presenteren, zoals ex-profvoetballer Steven: 'zwart van buiten, wit van binnen'. Gerard benadrukt meermaals dat hij zichzelf niet blind staarde op een basketbalcarrière en steeds wist dat hij uiteindelijk gewoon een leuke baan wilde, wat volgens Messner (1990) de houding van een middenklasse witte jongen weerspiegelt die zich (veelal onbewust) distantieert van de (migranten)mannen uit lagere sociaal-economische klassen. Zijn relativisering van (het streven naar) een profsportloopbaan maakt hem (nog) witter ten opzichte van veel gedreven zwarte medespelers. Mede vanwege de juiste (witte) connecties rolt hij toch in een professioneel sportavontuur, wat hem niet alleen 'mannelijker' maakt, maar ook 'zwarter' vanwege zijn opstelling in de interraciale omgeving waarin hij verkeert. Hij identificeert zich niet vanzelfsprekend meer met z'n witte dan met zijn zwarte teamgenoten, waardoor z'n zwarte teamgenoten over hem zeggen: 'he's not black, he's not white'. Zelf verklaart hij zijn houding vanwege verschillen in multi-etnische socialisatie en ervaringen (Nederland versus Amerika), maar mogelijk speelt ook mee dat hij zich als niet-Amerikaan en homo meer verbonden voelde met de *outsider* posities van zwarte Amerikanen. In tegenstelling tot Gerard reflecteerden de overige geïnterviewde autochtone sporters niet of nauwelijks over de eigen autochtone, witte etniciteit, omdat ze altijd tot de meerderheid behoorden en ze etniciteit alleen betekenis geven in relatie tot allochtonen (Long & Hylton, 2002).

Net als de andere ondervraagde autochtone en allochtone jongens is Gerard gefascineerd door teamsport en topsport en de aan profbasketbal gekoppelde mannelijke identiteit en maatschappelijke status. Het lijkt tevens een afleiding en compensatie voor zijn worsteling met homoseksuele gevoelens wat hem volgens het dominante vertoog 'vrouwelijker' maakt (Pronger, 1990). Mogelijk speelt ook mee dat z'n ouders gescheiden zijn en hij nauwelijks contact had met z'n vader. Zowel Arnold als Gerard onderscheiden zich in hun zelfpresentatie van de in hun ogen beperkte, met lagere sociale klasse geassocieerde, macho-vorm van mannelijkheid zoals deze domineert binnen het profbasketbal en -voetbal. Ze prefereren een verfijndere, meer ontwikkelde vorm van mannelijkheid, wat vooral in het laatste citaat van Arnold helder naar voren komt. Op die manier distantiëren ze zich van de doorsnee Nederlandse (prof)voetballer en (zwarte) Amerikaanse profbasketballers en de met democratisering en etnicering gepaard gaande maatschappelijke devaluatie van profsportambities (Anthias, 2001: 378). Arnold en Gerard zijn 'witter' omdat ze zich nooit volledig op de sport hebben gericht, maar een gedegen opleiding hebben afgerond die hen maatschappelijk meer kansen biedt. Ook uit de sportbiografieën van de witte Richard en Peter komen sociaal-economische klasse identificaties naar voren waarbinnen hun relaties met voetbal versus opleiding en maatschappelijke status een rol spelen, hoewel bij hen eventuele etnische subteksten meer verborgen zijn.

Zowel Arnold als Gerard gebruikten meerdere malen de term 'respect'. Vooral in Gerard's verhaal is dit opvallend omdat in de andere interviews alleen allochtonen hiernaar verwezen, zoals Steven wanneer hij de betekenis van sport voor hem benoemt: 'Ontspanning, inspanning, spanning, voldoening, discipline, respect' (vergelijk ook de Surinaamse profvoetballers in Purperhart, 2004). Voor autochtone spelers is het krijgen van vertrouwen en waardering ook van belang, maar vaker vanzelfsprekend dan voor minderheidsgroepen, voor wie presteren in de sport één van de voornaamste manieren lijkt waarop ze wel respect en aanzien kunnen afdwingen (Messner, 1990; Carrington, 1998). Bij Gerard is wellicht sprake van een overname van de onder zwarte basketballers gangbare '*athletes-slang*'.

Zowel Arnold, Gerard als enkele andere geïnterviewden benoemen de met topsport gepaard gaande sociale

paradox van intimiteit ('soms leek het wel familie', Cindy) en oppervlakkigheid (concurrentie, hoog verloop), die weinig ruimte biedt voor 'echte' vriendschappen en (etnische) identificaties (Elling, 2004). Zowel vanuit de kant van de 'greedy institution' van de topsport (Bette et al., 2002), als vanuit de kant van de sporter draait het vooral om prestaties, waarbij medesporters, trainers en clubs inwisselbaar lijken en waaraan sociale verschillen ondergeschikt worden gemaakt ('voor iedereen was voetbal het belangrijkste', Ellen). Dat wil niet zeggen dat de context etnisch neutraal is. Uit de interviews met allochtone respondenten komt naar voren dat ze net als Arnold regelmatig te maken hebben gehad met racistische opmerkingen. Ze hebben echter een 'dikke huid' gekregen en geleerd daar niet op in te gaan. Achmed vertelt dat hij zelf nooit veel problemen heeft

Uit beide sportloopbanen komt naar voren dat de intensiteit van de sociale interactie met teamgenoten de laatste jaren is afgenomen, omdat ze op een lager niveau acteren, maar de sociale betekenis tegelijkertijd is toegenomen. Men speelt minder prestatief en geniet meer van het sociale contact in sociaal homogene 'vriendenteams', waar ze zich sociaal 'thuis' voelen

gekend omdat hij goed kon voetballen, maar Marokkaanse leeftijdsgenoten minder gemakkelijk door reguliere clubs worden opgenomen. Ook wordt bevestigd dat de dominante omgangs(v/n)orm in mannenteams macho en

homofob is (Elling, 2004; Pronger, 1990), waarbinnen heteroseksuele 'male bonding' mede gestalte krijgt via etnische 'bridging' (de 'eigen' groep overstijgende contacten en solidariteit).

Uit beide sportloopbanen komt naar voren dat de intensiteit van de sociale interactie met teamgenoten de laatste jaren is afgenomen, omdat ze op een lager niveau acteren, maar de sociale betekenis tegelijkertijd is toegenomen. Men speelt minder prestatief en geniet meer van het sociale contact in sociaal homogene 'vriendenteams', waar ze zich sociaal 'thuis' voelen. Bij Arnold is dat vooral gekoppeld aan opleiding en de daaraan gekoppelde omgang en waarden (Bourdieu, 1978), waarbij de etnische identificatie met 'zwarte' spelers meer impliciet is. Voor Gerard is het vooral de identificatie met andere sportieve homoseksuele mannen. De Marokkaanse Achmed koos na afloop van z'n prestatieve loopbaan voor een Marokkaans team, voortkomend uit etnische identificatie en het bestaande sociaal kapitaal. Hij benoemt ook de daarbij door hem zelf ervaren ambivalentie: qua sociale omgang voelt hij zich 'thuis' bij z'n Marokkaanse club, maar qua voetbalprestatieve en cluborganisatorische aspecten, had hij meer binding met de 'wittere' clubs.

10.5 Conclusie

Uit de sportbiografieën komt naar voren dat gemaakte keuzes en de ervaren sociale binding met een team afhankelijk zijn van meerdere factoren, zoals prestaties, waardering/vertrouwen, de samenstelling van en omgangsnormen in het team, de levensfase en (ingrijpende) persoonlijke gebeurtenissen en dominante beleids- en media-vertogen (vgl. Elling & Lijdt, 2009). De betekenis en invloed van de verschillende aspecten kan tegenstrijdig zijn, wat ertoe leidt dat sporters voor zichzelf ‘onderhandelen’ tussen verschillende identificaties. Etnische en andere sociale identificaties in (mannelijke) teamsportbiografieën blijken dynamisch en meervoudig. De geïnterviewden presenteren zichzelf vanuit verschillende collectieve - etnisch gekleurde - ‘stemmen’ of subject-posities. Ze presenteren zichzelf echter bij voorkeur ‘witter’ ten opzichte van (andere) ‘zwarte’ sporters, waarmee ze aansluiten bij heersende etnisch-rationale betekenisgeving. De gezamenlijke liefde voor en goed presteren in een teamsport leidt vaak tot (tijdelijke) etnische *bridging* (het onzichtbaar zijn of negeren van etnische verschillen), gepaard gaande met, dan wel deels gebaseerd op een sterke mate van *male bonding*. Maar keuzes voor en mogelijkheden in sportcarrières en andersoortige maatschappelijke loopbanen, blijken tevens beïnvloed door de aan etniciteit gekoppelde culturele verschillen en maatschappelijke statusposities. Profsportloopbanen kunnen jongens met verschillende etnische achtergronden een maatschappelijk perspectief bieden, maar ook valse hoop geven en dragen uiteindelijk niet fundamenteel bij aan vermindering van bestaande structurele en culturele maatschappelijke ongelijkheden. Vooral na afloop van hun meest prestatieve periode ervaren sporters blijken etnische en/of andere sociale identificaties en statusposities van invloed op (team) keuzes en mogelijkheden. (Team)sport kan maatschappelijke ongelijke statusposities soms doen vergeten, maar overwint ze uiteindelijk niet.

Noten

¹ Deze bijdrage is een geactualiseerde versie van het artikel *Respect: over etnische binding en onderscheiding in teamsportloopbanen*, verschenen in *Vrije Tijdstudies*, (23) 4, 23-35.

² Een vertoog is volgens Van Dijk (1997) een min of meer coherente structuur van uitspraken, meningen en betekenissen

³ Het CBS hanteert bijvoorbeeld de definitie dat iemand ‘allochtoon’ is wanneer minimaal een van de ouders van betrokkene in een ander land dan Nederland is geboren.

⁴ In feite is een sportloopbaan natuurlijk ook een tijdelijke maatschappelijke loopbaan, maar deze in het dagelijks taalgebruik veelal tegenover elkaar geplaatst.

Literatuur

- Anthias, F. (2001).** The material and the symbolic in theorizing social stratification: issues of gender, ethnicity and class. *British Journal of Sociology* (52) 3, 367-390.
- Beck, U. & Beck-Gersheim, E. (2002).** *Individualization: Institutionalized individualism and its social and political consequences*. London: Sage.
- Bette, K.H., Schimank, U., Wahlig, D. & Weber, U. (2003).** *Biographische Dynamiken im Leistungssport. Möglichkeiten der Dopingprävention im Jugendalter*. Köln: Sport und Buch Strauss.
- Bourdieu, P. (1978).** Sport and social class. *Social Science Information* (17), 819-840.
- Breedveld, K. (2003).** Sport en cohesie: de relatie tussen sportdeelname en sociaal kapitaal. In K. Breedveld (red.) *Rapportage Sport 2003* (pp. 247-280). Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- Buitelaar, M. (2002).** De stemmen van Tahara. De orkestratie van verschillende zelf-representaties in het levensverhaal van een Nederlandse moslimvrouw van Marokkaanse afkomst. In Ch. Brinkgreve, K. Davis, B. van Heerikhuizen & B. Kruithof (red.) *Levensverhalen. Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* (pp. 73-98). Amsterdam: SAST.
- Butch, R. (2001).** Considering resistance and incorporation. *Leisure Sciences* 23, 71-79.
- Carrington, B. (1998).** 'Sport, masculinity and black cultural resistance'. *Journal of Sport and Social Issues* 22, 275-298.
- Coakley, J. (2007)⁹.** *Sport in Society: Issues and Controversies*. London: McGraw-Hill.
- Cronin, M. & Mayall, D. (red.) (1998).** *Sporting nationalisms: identity, ethnicity, immigration and assimilation*. London: Frank Cass.
- Dijk, T. van (1997).** Discourse as interaction in society. In T. van Dijk (red.) *Discourse as social interaction*. (pp. 1-37). London: Sage.
- Elling, A. (2002).** 'Ze zijn er (niet) voor gebouwd'. *In- en uitsluiting in de sport naar sekse en etniciteit*. Nieuwegein/Den Bosch: Arko Sports Media/W.J.H. Mulier Instituut.
- Elling, A. (2004).** 'We zijn vrienden in het veld.' Grenzen aan sociale binding en 'verbroedering' door sport. *Pedagogiek* (24) 4, 342-360.
- Elling, A. & De Knop, P. (2001).** Sport en sociale integratie: ervaringen en meningen uit het veld. *Vrijetijdstudies* (19) 2/3, 35-52.
- Elling, A. & Luijt, R. (2009).** Different Shades of Orange? Media Representations of Dutch Women Medallists. In P. Markula (red.) *Olympic Women and the Media: International Perspectives* (pp. 132-149). Houndmills: MacMillan.
- Giele, J.Z. & Elder, G.H. (1998).** Life course research: Development of a field. In J. Z. Giele & G. H. Elder (red.) *Methods of Life course research. Qualitative and quantitative approaches* (pp. 5-27). Thousand Oaks: Sage.
- Hall, S. (1991).** *Het minimale zelf en andere opstellen*. Amsterdam: Sua.
- Harris, O. (1994).** Race, sport and social support. *Sociology of Sport Journal* 11, 40-50.
- Holstein, J.A. & Gubrium, J.F. (2000).** *Constructing the life course*. New York: General Hall.
- Hooks, B. (1995).** *Killing rage. Ending racism*. London: Penguin.
- Janssens, J. & Elling, A. (2005).** Sterk. Nieuwe sporten, nieuwe helden en de populariteit van de panna. In I. Hoving, H. Dibbits & M. Schrover (red.) *Veranderingen van het alledaagse 1950-2000* (pp. 131-164). Den Haag: SDU.
- Janssens, J. & Verweel, P. (2005).** De betekenis van de sportvereniging voor de multiculturele samenleving. Paperpresentatie 'Marktdagen Sociologie', 2 juni, Brussel.

- Long, J. & Hylton, K. (2002).** Shades of white: an examination of whiteness in sport. *Leisure studies* (21) 87-103.
- Majors, R. (1990).** Cool pose: black masculinity and sports. In M.A. Messner & D.F. Sabo (red.) *Sport, men and the gender order: critical feminist perspectives* (pp. 109-114). Champaign (Ill): Human Kinetics.
- MacPhail, A. & Kirk, D. (2006).** Young people's socialisation into sport: Experiencing the specialising phase. *Leisure Studies* (25) 1, 57-74.
- Meulen, R. van der & Ultee, W. (2005).** *Wie verenigt zich met wie? Sportclubs en interetnisch contact in Nederland*. Paperpresentatie 'Marktdagen Sociologie', 2 juni, Brussel.Nederland
- Messner, M.A. (1990).** Masculinities and athletic careers: bonding and status differences. In M.A. Messner & D.F. Sabo (red.) *Sport, men and the gender order: critical feminist perspectives* (pp. 97-108). Champaign (Ill): Human Kinetics.
- Pronger, B. (1990).** *The arena of masculinity*. New York: St. Martin's Press.
- Purperhart, D. (2004).** *Integratie Surinaamse voetballers in Nederland*. Hoofddorp: VVCS.
- Putnam, R.D. (2000).** *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. New York: Simon and Schuster.
- Shogan, D. (1999).** *The making of high-performance athletes. Discipline, diversity and ethics*. Toronto: University of Toronto Press.
- Stempel, C. (2005).** Adult participation sports as cultural capital. *International Review for the Sociology of Sport* (40) 4, 411-432.
- Stevenson (1999).** Becoming an international athlete: making decisions about identity. In J. Coakley, & P. Donnelly (red.) *Inside Sports* (pp. 86-95). London: Routledge.
- Wekker, G. (2002).** Nesten bouwen op een winderige plek. Denken over gender en etniciteit in Nederland. *Tijdschrift voor Genderstudies* 3, 24-33.